

**ПРИНЦИП СВОБОДИ ДОГОВОРУ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ Й ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ**

**FREEDOM OF CONTRACT PRINCIPLE
IN STATE OF WAR AND DIGITALIZATION CONDITIONS**

**Примак В.Д., д.ю.н.,
провідний науковий співробітник відділу
міжнародного приватного права та правових проблем євроінтеграції**
*Навчально-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук України,
професор кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державний торговельно-економічний університет*

У статті розглянуто форми втілення і обмеження під час війни та воєнного стану свободи договору як вихідної природно-правової засади регулювання цивільних відносин у контексті їх діджиталізації (цифровізації).

Автор виходить з того, що в умовах війни та воєнного стану принцип свободи договору підлягає спеціальним обмеженням, що випливають з необхідності врахування пріоритетності за таких обставин публічних інтересів над приватними. За відсутності воєнного стану та спеціальних законодавчих приписів відповідні обмеження можуть випливати з інтерпретації суб'єктами правозастосування вимог публічного порядку (передусім норм законодавства про національну безпеку) як такого, обов'язковості додержання інтересів держави і суспільства, його моральних засад. Натомість в умовах воєнного стану обмеження свободи договору можуть поставати як похідні від запроваджених публічно-правовими актами обмежень конституційних прав і свобод, а також запроваджуватися спеціальними актами законодавства щодо окремих різновидів договірних зобов'язань.

Оскільки свобода договору знаходить свої вияви як у регулятивних, так і у охоронних правовідносинах, то в умовах війни і воєнного стану доцільними є обмеження свободи волевиявлення учасників договірних відносин у встановленні й застосуванні будь-яких заходів цивільно-правової відповідальності, відмінних від відшкодування реальних збитків.

На підставі аналізу законодавства воєнного часу щодо оренди землі – одного боку, і державного та комунального майна – з іншого, визначено ознаки формування уніфікованого підходу щодо об'єктивно обґрунтованої можливості запровадження на час дії воєнного стану щонайменше таких заходів, що визначають адаптовані до умов війни межі дії принципу свободи договору саме в розглянутих сферах зобов'язальних правовідносин: тимчасова відмова від конкурентних процедур укладення відповідних договорів загалом та за допомогою електронних торгових систем зокрема; визначення оптимального (в окремих випадках – пільгового) порядку обрахування розміру орендної плати чи навіть спеціальне закріплення підстав для звільнення орендарів від обов'язку щодо її сплати; підписання юридично значимих документів і договорів як таких за допомогою кваліфікованого електронного підпису; автоматичне продовження дії договорів оренди, строк яких закінчується під час дії воєнного стану, на певний строк або до припинення чи скасування воєнного стану чи на певний період після настання такого моменту; наділення військових адміністрацій окремими повноваженнями орендодавців або додатковими адміністративними функціями (у тому числі реєстраційного характеру); незастосування звичайних обмежень на передачу орендованого майна в суборенду.

Ключові слова: вільне волевиявлення, свобода договору, воєнний стан, оренда державного та комунального майна, кваліфікований електронний підпис.

The article considers the forms of implementation and restrictions during the war and state of war the freedom of contract as original natural and legal basis for the regulation of civil relations in the context of their digitalization.

The author proceeds from the fact that in conditions of war and state of war the principle of freedom of contract is subject to special restrictions arising from the need to take into account the priority in such circumstances of public interest over private one. In the absence of state of war and special legal requirements, the relevant restrictions may arise from the interpretation of law enforcement agencies of public order (especially national security legislation) as such, the obligation to respect the interests of state and society, its moral principles. Instead, under state of war, restrictions on the freedom of contract may be derived from restrictions on constitutional rights and freedoms imposed by public law, as well as by special legislation on certain types of contractual obligations.

Since the freedom of contract finds its expression in both regulatory and protective legal relations, in conditions of war and state of war it is advisable to restrict the freedom of expression of the parties to the contract in establishing and applying any measures of civil liability other than compensation for actual damages.

Based on the analysis of wartime legislation on land lease, on the one hand, and state and municipal property, on the other, the signs of formation of a unified approach to the objectively justified possibility of introducing at least such measures during state of war actions for the principle of freedom of contract in the considered spheres of obligatory legal relations: temporary refusal of competitive procedures of the conclusion of the corresponding contracts in general and by means of electronic trading systems in particular; determination of the optimal (in some cases – preferential) procedure for calculating the amount of rent or even a special fixation of the grounds for releasing tenants from the obligation to pay it; signing legally significant documents and agreements as such with the help of a qualified electronic signature; automatic renewal of lease agreements, the term of which expires during state of war, for a certain period or until the termination or cancellation of state of war or for a certain period after such a moment; endowment of military administrations with certain powers of landlords or additional administrative functions (including registration); non-application of the usual restrictions on the sublease of leased property.

Key words: free expression of will, freedom of contract, state of war, lease of state and municipal property, qualified electronic signature.

Постановка проблеми. Під час війни або дії інших надзвичайних обставин подібного масштабу об'єктивне право й решта елементів правової системи Української держави постають перед нагальною необхідністю врахування нововиниклого або прогнозованого стану тих фактичних суспільних відносин, які становлять предмет регулятивного впливу з боку належної складової системи вітчизняного права. Зазвичай намагання виконати це завдання у розрізі практики нормотворчої діяльності при-

зводить до внесення корективів до побудови або порядку функціонування різнорідних за своїм спрямуванням правових механізмів, конструкцій, засобів.

У відповідних правових інструментах у адаптованій до нових умов суспільної життєдіяльності формі втілюються ознаки притаманного певному нормативно-правовому утворенню, або домінуючого в його межах, методу правового регулювання. Своєю чергою, цей метод увиразнюється у вихідних ідеях-регуляторах, які традиційно

іменуються принципами права. Серед них у європейському приватному праві виділяють основоположний принцип свободи [1, с. 61–71], вияви якого при визначенні динаміки договірних відносин та змісту договору присутньо охоплюють й всі аспекти усталених у вітчизняній науковій літературі поглядів на зміст принципу свободи договору.

Тож, зважаючи на величезну питому вагу договірних зобов'язань у загальному спектрі цивільних правовідносин, а також дедалі зростаючу цифровізацію вітчизняної і світової економіки [2, с. 6], будь-який суспільний катаклізм має розглядатися правовою наукою як катализатор дослідницької діяльності з адаптації вже підданого істотній діджиталізації договірному праву і практики його застосування до наявного фактичного стану. У світлі широкомасштабної агресії Російської Федерації проти України наведені міркування спонукають звернутися до проблеми визначення меж і допустимих способів здійснення вільного волевиявлення учасників цивільних відносин саме в умовах війни і воєнного стану – передусім у зв'язку з реалізацією принципу свободи договору як свого роду чи не найбільш практично орієнтованої квінтесенції методу об'єктивного цивільного права.

Аналіз останніх досліджень. У вітчизняній правовій науці висвітленню змісту принципу свободи договору та різноманітним напрямкам його реалізації повсякчас приділяється неослабна увага. Залежно від дослідницького інтересу науковців відповідні питання висвітлюються у розрізі теорії права [3, с. 23], цивільного права загалом (на галузевому рівні) [4], загальної частини зобов'язального права (на рівні підгалузі) [5, с. 38], або окремих інститутів його особливої частини [6]. Крім того, пандемія COVID-19 та пов'язані з протидією їй карантинні обмеження спонукали вітчизняних правознавців розглянути вплив названих надзвичайних обставин на правове регулювання певних видів договірних відносин [7]. Водночас у разі виникнення зазначених та подібних до них життєвих ситуацій – у тому числі війни та при запровадженні воєнного стану – особливий інтерес становить розвиток позначених у науковій літературі ідей щодо необхідності узгодження при визначенні меж договірної свободи публічних та приватних інтересів [8], а так само можливості застосування міркувань публічного порядку як самостійних обмежувачів свободи договору [9].

Нині ж у вітчизняній науковій літературі вочевидь бракує розвідок щодо особливостей реалізації свободи договору як принципу об'єктивного цивільного права саме в умовах повномасштабної зовнішньої агресії. Проте суворе реальність війни зумовлює належність підкорення всієї життєдіяльності суспільства єдиній меті – надання максимально ефективної відсічі ворогові та забезпечення безпеки держави. З цього логічно випливає доцільність установлення на час воєнного стану нових меж здійснення низки прав і свобод – у тому числі й тих, реалізація змісту яких відбувається у цивільних правовідносинах завдяки принципу свободи договору.

Мета статті. Ця свобода є одним з найяскравіших виявів вільного волевиявлення як похідної від юридичної рівності учасників цивільних відносин, а тому ключової за своїм значенням, ознаки цивільного (приватного загалом) права. Саме свобода договору найбільш наочно маніфестує домінування диспозитивного методу в окресленій сфері правового регулювання. Однак під час війни та воєнного стану свобода договору як вихідної природно-правової засади регулювання цивільних відносин у контексті їх діджиталізації (цифровізації).

Виклад основного матеріалу. Оскільки свобода договору відображає примат вільного волевиявлення у від-

носінах між юридично рівними суб'єктами, можливість її реалізації схематично можна розглядати як закладене у цивільній правоздатності абстрактне право на вибір допустимих (правомірних) форм власної поведінки щодо укладення договору як найпоширенішого правочину та визначення юридичних наслідків його вчинення. Враховуючи це, будь-які втілення свободи договору і сам зміст відповідного принципу цивільно-правового регулювання охоплюють як позитивну, так і негативну складові.

Перша передбачає зустрічну (взаємопов'язану) реалізацію цивільної правосуб'єктності (передусім у частині правочиноздатності) принаймні двох суб'єктів права щодо вчинення конкретного правочину та надання визначеності його змісту. Логічно припустити, що саме тут в умовах воєнного часу встановлюються нові обмеження – як за суб'єктивним складом (наприклад, ураховуючи набуття потенційною стороною договору статусу пов'язаної з державою-агресором особи), так і за умовами договору (при запровадженні регульованих цін, обмеженні обороту так званих об'єктів подвійного – і цивільного, і воєнного – призначення тощо), з приводу пріоритетності чи безальтернативності електронної або іншої форми здійснення узгодженого волевиявлення сторін.

Натомість друга (негативна) складова свободи договору стосується меж здійснення вищезгаданого абстрактного права, включно з різного роду спеціальними позитивними обмеженнями щодо порядку укладення договорів окремих видів у мирний час – скажімо, у разі запровадження обов'язковості додержання певних конкурентних процедур, укладання договорів у електронній формі, у електронних торгових системах, за допомогою механізмів біржової торгівлі чи посередництва професійних учасників окремих ринків тощо. Проте в умовах воєнного часу, навпаки, природним виглядає саме зняття окреслених обмежень у випадку відповідності такого кроку міркуванням найбільшої ефективності, максимального сприяння розвитку певного виду діяльності, значимої для безпеки держави.

У світлі наведеного припущення про об'єктивну заданість вищезазначених закономірностей не виглядає парадоксальним те, що реальні умови нинішньої війни Росії проти України спонукають не тільки до запровадження, а й до зняття звичайних обмежень у здійсненні свободи договору. Так, постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 169 «Деякі питання здійснення оборонних та публічних закупівель товарів, робіт і послуг в умовах воєнного стану» [10] передбачає здійснення таких закупівель вже без застосування низки звичайних гарантій забезпечення інтересів держави і територіальних громад як публічних власників. Ключове значення у даному випадку має скасування таких організаційних бар'єрів для максимально повного втілення свободи договору, як: а) встановлені спеціальними законами про публічні й оборонні закупівлі переважно конкурентні процедури укладення договорів у електронних торгових системах; б) звичайні обмеження щодо здійснення попередньої оплати у правовідносинах з публічних закупівель.

Безперечно, окреслені організаційно-правові гарантії інтересів публічних власників (щодо ефективного використання майна, усунення корупційних ризиків і т.п.) водночас є й позитивними обмежувачами свободи договору, оскільки вони нерідко об'єктивно ускладнюють порядок укладення й навіть виконання відповідних договорів. Натомість за умов воєнного часу держава заінтересована радше у швидкості здійснення публічних і оборонних закупівель та безперешкодному залученні до задоволення публічних потреб тих суб'єктів господарювання, які у змозі продовжувати свою виробничу діяльність. Іншими словами, в умовах війни скасування позначених нами організаційних обмежень є цілком раціональним кроком, який відповідає суті принципу розумності.

Разом з тим, та сама розумність, явлена в усвідомленні взаємозв'язку наріжних інтересів суб'єктів господарювання та держави, може спонукати до імперативної заборони здійснювати власне волевиявлення щодо долі договірної зобов'язання. Так, згідно з Законом України від 24.03.2022 № 2145-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» (далі – Закон України від 24.03.2022 № 2145-IX) [11] договори, предметом яких є користування земельними ділянками сільськогосподарського призначення на правах оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту автоматично поновлюються на один рік незалежно від волевиявлення сторін у разі закінчення строку зазначених договорів після введення воєнного стану.

Той самий Закон України від 24.03.2022 № 2145-IX [11] радикально змінює саме на період дії воєнного часу ординарний порядок передачі в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності – від обмеження одним роком строку таких договорів і скасування вимоги щодо їх укладення за наслідками земельних торгів, до зміни форми відповідного договору оренди внаслідок запровадження його державної реєстрації районною військовою адміністрацією.

Таким чином, свобода договору при укладенні договору оренди земельної ділянки публічної власності зазначеного призначення водночас і розширюється – через мораторій на проведення земельних торгів, і звужується – через встановлення спеціальних меж щодо здійснення сторонами вільного волевиявлення при визначенні строків і форми договору. У зв'язку з цим варто наголосити на тому, що свобода договору в умовах воєнного стану реалізується (подекуди зазначаючи спеціальних обмежень) також і в організаційних правовідносинах. Останні часто постають як організаційно-правовий механізм укладення договору визначеного законодавцем різновиду та передумова виникнення регулятивного зобов'язання, що спирається на цей договір як на підставу свого існування.

У такий спосіб zarazом виявляється й значущість предмета договору та суб'єктного складу сторін договору і, відповідно, зумовлених ним зобов'язальних правовідносин, для визначення меж і форм втілення принципу свободи договору під час війни і воєнного стану. Так, найважливішими і нерозривно взаємно пов'язаними завданнями правового регулювання відносин оренди державного та комунального майна в умовах воєнного стану є забезпечення розвитку економічної активності загалом усіх суб'єктів господарювання та створення оптимальних юридичних передумов для дедалі ширшого залучення заінтересованих суб'єктів до продуктивного використання об'єктів державної та комунальної власності. При цьому законодавець має враховувати, що під час війни очікування з приводу отримання публічними власниками вагомому прибутку від такого роду господарської діяльності стають надто малореалістичними, а мета якомога більшого наповнення публічних майнових фондів поступається своїм суспільним значенням меті забезпечення найбільш сприятливих умов для функціонування національної економіки загалом.

Тут публічний інтерес полягає у максимізації стимулів до розвитку приватного сектору економіки також і за рахунок публічного сектору – зокрема, за допомогою встановлення привабливих, абсолютну не обтяжливих для потенційних орендарів умов доступу до користування об'єктами державної та комунальної власності. Приватноправовий напрям такого стимулювання стосується правового регулювання організаційних і майнових відносин за прямої чи опосередкованої (корпоративними правами, правом оперативного управління або господарського відання) участі публічних власників – держави Україна й територіальних

громад. У цьому розрізі закріплені в законодавстві моделі організаційних цивільних правовідносин визначають прийнятні форми зустрічного волевиявлення сторін цих правовідносин, способи і порядок його реалізації. Зокрема, йдеться про можливість істотного обмеження притаманної приватному праву свободи зазначеного волевиявлення або запровадження спеціальних форм його зустрічного узгодження між сторонами чи способів фіксації здійснення останнього – наприклад, щодо обов'язковості використання кваліфікованого електронного підпису.

Звичайно, моделі відповідних орендних правовідносин охоплюють і регулятивну, і охоронну складові. Регулятивний вплив у цій царині націлений на визначення розміру орендної плати, підтримання орендованого майна у належному стані та врахування ймовірних заходів з поліпшення об'єкта оренди. А елементами охоронної складової майнових правовідносин оренди є різноманітні способи забезпечення виконання зобов'язань, заходи цивільно-правової відповідальності та організаційно-правові санкції, застосування яких зумовлює зміну або припинення майнових правовідносин.

Напевно, принагідно слід звернути увагу й на вочевидь передбачуване в умовах воєнного стану посилення ролі постанов Кабінету Міністрів України як одного з потужних провідних джерел цивільно-правового регулювання – не стільки, звісно, з огляду на ієрархічну першість зазначених документів серед підзаконних нормативно-правових актів, скільки враховуючи закріплені у ЦК України «автоматизм» джерельного значення постанов Уряду та беручи до уваги відповідність реаліям боротьби проти збройної агресії найбільш оперативного порядку творення релевантної наявної ситуації нормативно-правової бази. Тож не дивно, що Законом України від 01.04.2022 № 2181-IX «Про внесення змін до Закону України «Про оренду державного та комунального майна» (далі – Закон України від 01.04.2022 № 2181-IX) [12] Кабінет Міністрів України був наділений повноваженнями встановити на час дії воєнного стану відмінні від закріплених у профільному законі правила передачі в оренду державного та комунального майна.

Порівняння законодавства воєнного часу щодо оренди землі – одного боку, і державного та комунального майна – з іншого, засвідчує формування ознак уніфікованого підходу щодо об'єктивно обґрунтованої можливості запровадження на час дії воєнного стану щонайменше таких заходів, що визначають адаптовані до умов війни межі дії принципу свободи договору саме в розглянутій сфері зобов'язальних правовідносин: тимчасова відмова від конкурентних процедур укладення відповідних договорів загалом та за допомогою електронних торгових систем зокрема; визначення оптимального (в окремих випадках – пільгового) порядку обрахування розміру орендної плати чи навіть спеціальне закріплення підстав для звільнення орендарів від обов'язку щодо її сплати; підписання юридично значимих документів і договорів як таких за допомогою кваліфікованого електронного підпису; автоматичне продовження дії договорів оренди, строк яких закінчується під час дії воєнного стану, на певний строк або до припинення чи скасування воєнного стану чи на певний період після настання такого моменту; наділення військових адміністрацій окремими повноваженнями орендодавців або додатковими адміністративними функціями (у тому числі реєстраційного характеру); незастосування звичайних обмежень на передачу орендованого майна в суборенду.

Разом з тим, на наше переконання, в умовах війни надто сумнівним виглядає збереження Законом України від 01.04.2022 № 2181-IX [12] по суті незмінного правового режиму двох переліків державного або комунального майна та пов'язаних з ними порядків (аукціонного, конкурентного, з одного боку, та через укладення

прямих договорів – з іншого) укладення договору оренди. До того ж, з таким підходом ніяк не корелюють приписи п. 6-2 Прикінцевих та перехідних положень оновленого Закону України від 03.10.2019 № 157-IX «Про оренду державного та комунального майна» [13]. Адже вони обмежують дію укладених у період воєнного стану договорів оренди державного майна 12 місяцями, що слідує за припиненням чи скасуванням зазначеного стану. Натомість такі часові рамки були б виправдані лише у разі вимушеного відступу від усталеного підходу, що віддає перевагу конкурентним процедурам допуску до володіння і користування об'єктами публічної власності.

Свобода договору не вичерпується регулятивними можливостями щодо визначення волевиявленням сторін змісту й долі основного регулятивного зобов'язання. Виконання останнього забезпечується низкою поєменованих і не поєменованих забезпечувальних заходів, серед яких виділяються способи захисту (включно з різноманітними організаційно-правовими та майновими санкціями) та способи забезпечення виконання зобов'язань. Тому, попри цілковиту адекватність умовам воєнного стану переважної більшості норм Закону від 01.04.2022 № 2181-IX [12], уявляється необхідним звернути увагу на відсутність в ньому спеціальних положень щодо забезпечення належного застосування під час війни взаємопов'язаних положень про способи забезпечення виконання зобов'язань та цивільно-правову відповідальність за їх порушення. Нагадаємо, що примірними договорами оренди єдиного майнового комплексу державного підприємства, його відокремленого структурного підрозділу, а також оренди нерухомого або іншого окремого індивідуально визначеного майна, що належить до державної власності (їх затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2020 р. № 820 «Про затвердження примірних договорів оренди державного майна» [14]) запроваджено неоднозначний з точки зору відповідності приписам параграфу 1 глави 49 ЦК України, формально не поєменованих в ньому спосіб забезпечення виконання зобов'язань орендаря – йдеться про забезпечувальний депозит.

Останній, безперечно, постає як неабияке обтяження для орендаря, «вмиваючи» чималу суму його оборотних коштів. На доважок у тих самих примірних договорах згадується можливість стягнення з орендаря неустойки – у разі встановлення її в конкретному договорі оренди. Більше того, у зв'язку з можливістю звернення орендодавця до норм ст. 625 ЦК України не виключається й нарахування на заборгованість орендаря зі сплати орендних платежів інфляційних втрат і трьох процентів річних за порушення виконання грошового зобов'язання. Нарешті, навислий над орендарем тягар санкцій довершує неустойка (пеня) у подвійному розмірі орендної плати за кожен день прострочення повернення об'єкта оренди.

Навряд чи таке нагромодження ймовірних санкцій сприяє відновленню економічної активності та ефективному використанню публічної власності у державі, що бореться із зовнішньої агресією. Тому, на нашу думку, в умовах воєнного стану Верховній Раді України варто було напряму заборонити застосування будь-яких спеціально не передбачених Законом України від 03.10.2019 № 157-IX «Про оренду державного та комунального майна» [13] способів забезпечення виконання зобов'язань та заходів

цивільно-правової відповідальності. За відсутності такого роду рішення з боку законодавця ініціативу слів виявити Уряду – через пряму заборону застосування відмінних від примусового виконання в натурі (щодо стягнення номінальної суми заборгованості зі сплати орендної плати) майнових санкцій за несплату чи несвоєчасну сплату орендної плати. Своєю чергою, з примірних договорів має бути виключено нині необґрунтовано обтяжливі для орендарів умови про сплату забезпечувальних депозитів.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна дійти таких висновків.

1. Принцип свободи договору є конкретизованим (у тому числі й у цифровій формі електронного документа, засвідченого кваліфікованим електронним підписом) виявом вільного волевиявлення як основного втілення притаманного об'єктивному цивільному праву метода правового регулювання, в основі якого лежить юридична рівність учасників цивільних відносин і притаманна людській гідності відповідальна свобода.

2. В умовах війни та воєнного стану принцип свободи договору підлягає спеціальним обмеженням, що випливають з необхідності врахування пріоритетності за таких обставин публічних інтересів над приватними. За відсутності воєнного стану та спеціальних законодавчих приписів відповідні обмеження можуть випливати з інтерпретації суб'єктами правозастосування вимог публічного порядку (передусім норм законодавства про національну безпеку) як такого, обов'язковості додержання інтересів держави і суспільства, його моральних засад. Натомість в умовах воєнного стану обмеження свободи договору можуть поставати як похідні від запроваджених публічно-правовими актами обмежень конституційних прав і свобод, а також запроваджуватися спеціальними актами законодавства щодо окремих різновидів договірних зобов'язань.

3. Вітчизняне законодавство воєнного стану залежно від сфер врегульованих його нормами договірних відносин характеризується двома одночасними тенденціями – щодо встановлення, або, навпаки, скасування певних обмежень у реалізації принципу свободи договору. Запроваджені обмеження можуть полягати: а) у нівелюванні як такого юридичного значення вільного волевиявлення контрагентів щодо виникнення, зміни та припинення договірних зобов'язань, або унеможливленні участі у конкретно визначених договірних правовідносинах суб'єктів з певним правовим статусом (особи, пов'язані з державою-агресором); б) у встановленні певного способу волевиявлення (електронний документ), його засвідчення (кваліфікований електронний підпис), форми договору (державна реєстрація). Натомість скасування звичних під час миру обмежень стосується насамперед спрощення порядку укладення договорів (поза конкурентними процедурами та електронними торговими системами) – у сферах публічних закупівель, земельних відносин тощо.

4. Свобода договору знаходить свої вияви як у регулятивних, так і у охоронних правовідносинах. В умовах війни і воєнного стану доцільними є обмеження свободи волевиявлення учасників договірних відносин у встановленні й застосуванні будь-яких заходів цивільно-правової відповідальності, відмінних від відшкодування реальних збитків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). URL: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/2009_02_DCFR_OutlineEdition.pdf (дата звернення: 27.05.2022).
2. Методологічні питання приватного права: монографія / за ред. О. Д. Крупчана та З. В. Ромовської. У 2-х ч. Ч. 1. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2021. 300 с.
3. Погребняк С. П. Розділ І. Договір: загальнонотеретична характеристика. Договір як універсальна правова конструкція: монографія / за ред. А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. Харків: Право, 2012. 432 с. (Серія «Харківська правова школа»). С. 13–25.
4. Луць В. В. Системоутворююча роль категорії «договір» у приватному праві України. *Приватне право і підприємництво*. 2018. № 18. С. 10–14.
5. Боднар Т. В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 272 с.

6. Походжук Р. В. Свобода договору в аспекті споживчих відносин. *Приватне право і підприємництво*. 2020. Вип. 20. С. 106–111.
7. Заблодська І. В., Кожевникова В. О., Черновська С. М. Перегляд умов договору про публічну закупівлю у зв'язку з істотною зміною обставин: економіко-правовий аспект. *Економіка та право*. 2021. № 1. С. 10– 19. URL: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2021.01.010> (дата звернення: 27.05.2022).
8. Менджул М. В. Свобода договору та її межі: відповідність цивільного законодавства України європейським підходам. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. Вип. 69. С. 114–117.
9. Діковська І. А. Принципи правового регулювання міжнародних приватних договірних зобов'язань : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 464 с.
10. Деякі питання здійснення оборонних та публічних закупівель товарів, робіт і послуг в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 169. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/169-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.05.2022).
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text> (дата звернення: 27.05.2022).
12. Про внесення змін до Закону України «Про оренду державного та комунального майна : Закон України від 01.04.2022 № 2181-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2181-20#Text> (дата звернення: 27.05.2022).
13. Про оренду державного та комунального майна : Закон України від 03.10.2019 № 157-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-20#Text> (дата звернення: 27.05.2022).
14. Про затвердження примірних договорів оренди державного майна : постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2020 № 820. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.05.2022).